

УДК 336.74

М.Д. Алексєнко, д.е.н., професор
ДВНЗ «Київський національний економічний університет ім. В. Гетьмана»

ЕЛЕКТРОННІ ГРОШІ ТА РОЗВИТОК ГРОШОВИХ РОЗРАХУНКІВ

V.P. Antoniuk
State University Kyiv National Economic University Vadym Hetman

ELECTRONIC MONEY AND CASH SETTLEMENT DEVELOPMENT

В статтє рассматриваются вопросы сущности электронных денег, предложена их классификация.

Ключевые слова: деньги, электронные деньги, банки

The article considers the questions of electronic money, the classification is offered.

Key words: money, electronic money, banks.

Проблема та її зв'язок з науковими та практичними завданнями. Упровадження сучасних електронних технологій, засобів комунікацій та інформаційних технологій впливає на діяльність фінансових посередників, що відображається на запровадженні ними нових фінансових інструментів і продуктів на ринку фінансових послуг. Це, зокрема, стосується появи нових платіжних інструментів, зокрема електронних платіжних засобів. В останні роки в Україні почали діяти емітенти електронних грошей і відповідні платіжні системи. В цьому аспекті актуальним є подальше вивчення електронних грошей щодо яких в економічній літературі немає єдиного, позбавленого розбіжностей і вад визначення сутності електронних грошей. З огляду на зазначене, розглянемо окремі питання сутності електронних грошей та законодавчого унормування їх функціонування в Україні.

Аналіз досліджень та публікацій. Дослідженню окремих аспектів складного багатопланового питання сутності електронних грошей присвячені роботи вітчизняних і зарубіжних таких економістів, як Ш. Егізарян, В. Міщенко, М. Савлук, О. Махаєва та ін. Проте найчастіше у їх працях не висвітлюються погляди інших економістів стосовно визначення сутності терміна «електронні гроші». Слід враховувати також внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо функціонування платіжних систем та розвитку безготівкових розрахунків.

Постановка завдання. Питання визначення сутності і функціонування електронних грошей вимагають подальших досліджень. Незважаючи на значний вклад науковців у розвиток проблематики електронних грошей, залишається багато дискусійних, проблемних положень. Зауважимо, що нові платіжні інструменти привернули увагу банків не тільки завдяки їхнім інноваційним технічним характеристикам, а й тому, що спочатку випускалися небанківськими установами. Незабаром і банки почали впроваджувати подібні проекти. Довгий час сфера обігу електронних грошей розвивалася в Україні без законодавчого забезпечення. Враховуючи, що електронні гроші потенційно можуть впливати на монетарну політику центрального банку, останній з метою регулювання діяльності, пов'язаної з випуском електронних грошей в Україні, розробив «Положення про електронні гроші в Україні», оновлена редакція якого була затверджена постановою Правління НБУ №481 від 4 листопада 2010р. У жовтні 2012р. Президент України підписав Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо функціонування платіжних систем та розвитку безготівкових розрахунків» [1]. Цей Закон підтвердив основні норми положення НБУ, водночас визначив, що порядок здійснення операцій з електронними грошима та їх максимальна сума на електронному пристрої, що перебуває в розпорядженні користувача, визначаються нормативно-правовими актами НБУ. Його ж актами регулюються правила використання банками електронних грошей,

які мають намір здійснювати випуск таких грошей. Введення змін до законодавства спонукають до їх аналізу. Тому метою цієї статті є спроба комплексного висвітлення питання щодо економічної сутності терміна «електронні гроші», законодавчого забезпечення їх функціонування в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Логічна послідовність розкриття питання використання електронних грошей в розрахунках і платежах спонукає спочатку розглянути змістовну характеристику зазначеного терміна. Зазначимо, що в літературі існують різні погляди на сутність електронних грошей, і залежно від контексту в це поняття вкладається різний зміст. Так, «Енциклопедія банківської справи України» містить таке визначення електронних грошей: «Електронні гроші – умовна назва грошових засобів, коштів, які використовуються їх власниками в електронній системі банківських послуг, для безготівкових платежів і розрахунків через СЕП» [8, 226]. В.Д. Лагутін, погоджуючись з тим, що електронні гроші є умовною назвою коштів, які використовуються їх власниками на основі електронної системи банківських послуг, водночас зазначає, що «це найбільш прогресивний, економічний і зручний носій грошових функцій» [10, 12]. В цих визначеннях наголошується, що електронні гроші є умовною назвою грошових засобів, коштів, які пов'язані з електронними системами банківських послуг. Однак зауважимо, що електронні гроші можуть емітувати і небанківські установи.

З наведеними за змістом вище визначеннями електронних грошей перекикається трактування їх сутності, яке наведене у «Фінансово-економічному словнику»: «Гроші електронні – умовна назва грошових засобів, які використовуються їх власниками в електронній системі банківських послуг. Фактично це кредитні гроші, що обертаються не за допомогою паперових носіїв, а через запровадження до сфери розрахунків комп'ютерної техніки і сучасних систем зв'язку» [9, 183].

Інше визначення сутності електронних грошей зводиться до системи грошових розрахунків, які здійснюються через використання електронної техніки [2, 81]. Подібний підхід до трактування сутності електронних грошей знаходимо у словнику «Менеджмент: Словарь-справочник»: «Електронні гроші – схема безготівкових розрахунків, яка охоплює банки, підприємства роздрібною торгівлі і побутових послуг, що забезпечує громадянам можливість із віддалених терміналів надсилати до своїх банків розпорядження про оплату товарів та послуг; розрахунки здійснюються за допомогою комп'ютерної мережі, систем зв'язку із використанням засобів кодування інформації та її автоматизованої обробки без використання таких традиційних засобів платежу, як готівкові гроші і чеки» [11, 793]. Зазначене визначення електронних грошей також пов'язується із системою розрахунків, котрі здійснюються із використанням електронної техніки. Крім того, електронні гроші розглядаються в контексті можливості громадян дистанційно здійснювати оплату товарів і послуг через банки. Однак застосування електронних грошей не завжди передбачає використання банківських рахунків. Слід зазначити, у наведених вище визначеннях електронних грошей не простежується їх економічна сутність, оскільки гроші не можуть бути системою чи схемою розрахунків.

В окремих дослідженнях сутність електронних грошей характеризується як «різновид депозитних грошей, які існують у пам'яті комп'ютерів і здійснюють свій рух через комп'ютерні системи за розпорядженнями власників рахунків, які надаються за допомогою пластикових карток» [3, 25]. Аналогічне за суттю визначення електронних грошей належить авторам навчального посібника «Гроші та кредит»: «Електронні гроші – це різновид депозитних грошей, які існують у пам'яті комп'ютера і здійснюють свій рух автоматично з допомогою ЕОМ за розпорядженням власників поточних рахунків» [3, 25]. Спільним у цих визначеннях є визнання існування електронних грошей в пам'яті комп'ютера, а також те, що рух електронних грошей здійснюється на рахунках у банках і не виходить за межі банківської системи. Це пов'язано з тим, що автори наведених вище поглядів на сутність електронних грошей під депозитними грошима розуміють різновид кредитних грошей, який існує у вигляді певних сум, записаних на рахунках економічних суб'єктів у банках [3, 25]. Водночас слід враховувати те, що, зважаючи на тип носія, електронні гроші можуть зберігатися не тільки на серверах комп'ютерів, а й на карткових носіях.

В економічній літературі існує погляд, згідно з яким під електронними грошима

розуміють електронні готівкові гроші, тобто «цифрову готівку в електронній формі, яка використовується в мережевих розрахунках». І далі: «Являють собою електронні купюри у вигляді сукупності двоїчних кодів, існуючих в тому чи іншому носії» [13, 1110].

У деяких дослідженнях термін «електронні гроші» пропонується використовувати лише за умови задоволення ними всіх основних властивостей готівкових грошей, зокрема таких як оборотність, відсутність безпосереднього зв'язку з банківським рахунком, відсутності клірингу та ін. [6, 37]. На думку авторів «Економічного енциклопедичного словника», «гроші електронні – електронне збереження грошової вартості за допомогою технічного пристрою, який використовується для здійснення платежів на користь емітента та інших суб'єктів, не вимагає обов'язкового використання банківських рахунків для таких платежів (діє як передплатний інструмент для пред'явника)» [7, 137]. Як бачимо, за цим визначенням сутність електронних грошей зводиться до електронного збереження грошової вартості за допомогою технічного пристрою. Фактично сутність електронних грошей зведена до їх технічної характеристики, з чим погодитися, на нашу думку, не можна.

Визначення електронних грошей знайшло своє відображення в Директиві Європейського парламенту і Ради від 18.09.2000р. №2000\46\ЄС. Згідно із нею електронні гроші – це грошова вартість, що є вимогою до емітента, котра:

- а) зберігається на електронному пристрої;
- б) емітується після одержання грошових коштів у розмірі не меншому, ніж обсяг прийнятих на себе зобов'язань;
- в) приймається як засіб платежу не лише емітентом, а й іншими фірмами [14].

Як бачимо із наведеного вище визначення, електронні гроші, з одного боку, засіб платежу, а з другого – зобов'язання, яке має бути виконано в традиційних грошах.

Зазначені вище підходи до визначення сутності електронних грошей використав НБУ. Майже аналогічне за сутністю визначення терміна «електронні гроші» наведене у його нормативно-правовому документі – «Положенні про електронні гроші в Україні»: «Електронні гроші – одиниці вартості, які зберігаються на електронному пристрої, приймаються як засіб платежу іншими, ніж емітент, особами і є грошовими зобов'язаннями емітента» [12].

Зазначимо, що до останнього часу в законодавстві України терміна «електронні гроші» взагалі не було. І це незважаючи на те, що електронні гроші активно використовуються як фізичними, так і юридичними особами. Прийнятий Верховною Радою України Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо функціонування платіжних систем та розвитку безготівкових розрахунків» законодавчо унормував визначення терміна «електронні гроші», яке мало чим різнитися від наведеного у зазначеному вище положенні НБУ. Отже, законодавець під електронними грошима розуміє «одиниці вартості, які зберігаються на електронному пристрої, приймаються як засіб платежу іншими особами, ніж особа, яка їх випускає, і є грошовим зобов'язанням цієї особи, що виконується в готівковій або безготівковій формі [1, 10].

Неоднозначність у трактуванні сутності і багатолікість прояву електронних грошей ускладнюють розуміння механізму їх функціонування. Глибшому усвідомленню сутності самого поняття «електронні гроші» та механізму їх функціонування сприяє поділ електронних грошей на окремі складові з подальшим групуванням їх за однорідними ознаками, тобто класифікація. Класифікувати електронні гроші можна за різними ознаками залежно від цілей і завдань, які при цьому ставляться. Зазначимо також, що питання класифікації електронних грошей є недостатньо висвітленим в економічній літературі. Здебільшого з цією метою використовується один чи кілька критеріїв або взагалі не наводиться класифікація видів електронних грошей. З таким підходом не можна погодитися, оскільки він істотно обмежує можливість пізнання сутності і функціонування електронних грошей.

Як зазначалося вище, глибшому розумінню сутності електронних грошей сприяє класифікація їх за різними ознаками. Обмежимо таку класифікацію лише тими ознаками, кожна з яких характеризує сутність електронних грошей з того чи іншого боку, доповнюють одна одну, прямо чи опосередковано взаємопов'язані і створюють цілісне розуміння сутності поняття «електронні гроші».

Залежно від категорії емітента вирізняють електронні гроші, котрі емітовані банками і

небанківськими установами. При цьому слід враховувати, що небанківські установи, які можуть емітувати електронні гроші є неоднорідними, а тому їх можна, у свою чергу, класифікувати за резидентністю, належністю до фінансових посередників тощо. Випуск електронних грошей в Україні можуть здійснювати виключно банки. Банк, що здійснює випуск електронних грошей, бере на себе зобов'язання з їх погашення. До початку випуску електронних грошей банк-емітент зобов'язаний узгодити з НБУ правила їх використання. Водночас, на думку окремих економістів, більш гнучкому регулюванню ринку електронних грошей сприяло б положення законодавчо дозволити емісію електронних грошей ширшому колу компаній, а не лише банкам [5, 39].

Залежно від валюти підтримки, в якій номіновані емітовані електронні гроші, розрізняють електронні гроші в національній та іноземній валюті. В Україні емітенти мають право здійснювати випуск електронних грошей, номінованих лише в національній валюті – гривні. Такий випуск здійснюється шляхом їх надання користувачам або комерційним агентам в обмін на готівкові або безготівкові кошти. При цьому сума емітованих банком електронних грошей не повинна перевищувати суму отриманих ним грошових коштів. Водночас не слід нехтувати те, що домінування електронних грошей лише в гривні може викликати пошук вітчизняними емітентами шляхів «виведення» грошей в зарубіжні системи електронних грошей.

З огляду на можливість ідентифікувати власника грошей у системі, в якій використовуються електронні гроші, їх можна поділити на анонімні та неанонімні. Останні вимагають обов'язкової ідентифікації учасників розрахунків. Анонімні дозволяють здійснювати платежі без ідентифікації власника електронних грошей. Анонімність досягається використанням алгоритму «сліпого підпису», що робить неможливим ідентифікацію власника, а також збирання інформації про проведені ним платежі. Можна стверджувати, що платежі були зроблені ніби в готівковій грошовій формі. Анонімність електронних грошей дозволяє користувачам вільно між собою обмінюватися різними електронними грошима, у тому числі в різних валютах, на власному, а не на системному рівні.

Зважаючи на тип носія, на котрому зберігаються електронні гроші, виокремлюють електронні гроші на базі карт та на базі мереж. Картка є платіжним інструментом з елементами для зчитування інформації: магнітною стрічкою, мікročіпом. Картки пам'яті мають вбудовану мікросхему, їх часто називають смарт-картками. Однак картка повинна не тільки зберігати інформацію, а й здатною виконувати розрахунки. Використання мобільних телефонів у ролі інструменту платежу передбачає випуск наклейок-стікерів, тобто міні-карток з антеною, які зазвичай прикріплюються до мобільного телефону. Електронні гроші на карткових носіях приймаються здебільшого автоматичними пристроями, наприклад, POS-терміналами класу NFC-ready, торговельними терміналами. За принципом дії виокремлюють контактні і безконтактні смарт-картки. Для використання контактної картки її вміщують всередині спеціального пристрою прочитання/запису інформації (ридера). Металеві контакти, розташовані на поверхні картки, стикаються з контактами ридера, після чого між ними може здійснюватися обмін інформації. Використання безконтактних карт не вимагає безпосереднього контакту картки з ридером. Прочитання і перезапис інформації здійснюється з допомогою радіосигналу, що передається ридером і приймається індукційною котушкою картки. Завдяки «індуктивній підзарядці» мікросхема картки отримує можливість передати інформацію зворотно на ридер. У залежності від моделі, що використовується, робоча відстань між картою і прочитуючим пристроєм може бути суттєво різною. Використання смарт-технологій та безконтактних карток, інших пристроїв безконтактного типу та відповідних технологій у фінансовій сфері є перспективним і сприятиме інтенсивнішому використанню електронних грошей на таких носіях. Активне застосування безконтактних пристроїв, у свою чергу, сприятиме подальшому розвитку безготівкових розрахунків, підвищить якість та розширить перелік послуг, які надаються емітентами електронних грошей, а також сприятиме збільшенню надходжень грошових ресурсів, зокрема до банківського сектору.

Електронні гроші на базі мереж зберігаються на серверах. Здебільшого емітентами таких електронних грошей виступають небанківські установи, що пояснюється зокрема високою вартістю інфраструктури, необхідної для побудови карткових схем. Однак, існують типи

серверних схем електронних грошей, у котрих використовуються картки, але, на відміну від електронних гаманців, електронні гроші насправді зберігаються на серверах, а не на картках. Зауважимо, що передача інформації може здійснюватися як через дротові, так і бездротові мережі. Треба мати на увазі, що схеми обігу електронних грошей на базі мереж складніші за ті, в основу яких покладено використання карток.

З огляду на розглянуті вище і деякі інші трактування сутності терміна «електронні гроші», що існують в економічній літературі, можна дійти висновку про таке, що слід враховувати, на нашу думку, при розгляді в подальшому підходу до визначення сутності електронних грошей:

1. Для характеристики сутності електронних грошей використовуються різні терміни, зокрема «грошові засоби», «кошти», «носії грошових функцій», «схема безготівкових розрахунків», «цифрова готівка», «електронне збереження вартості».

2. У визначеннях терміна «електронні гроші» основна увага акцентується на тому, що це умовна назва грошових засобів, причому які використовуються за допомогою технічних засобів і сучасних систем зв'язку.

3. У більшості з розглянутих трактувань електронних грошей не простежується їх економічна сутність, акцент робиться на технічних характеристиках, зокрема на тому, що електронні гроші не мають речового виразу.

4. Деякі з наведених вище підходів до визначення сутності електронних грошей є односторонніми, оскільки пов'язують їх лише з банками і рахунками в них та/або з банківськими картками. В платіжних системах, які використовують електронні гроші, банківські рахунки використовуються лише якщо гроші вводяться чи виводяться із системи. При цьому йдеться про рахунки не користувачів, а про рахунки емітента електронних грошей.

5. Практично у всіх визначеннях електронні гроші пов'язують з безготівковими розрахунками чи платежами між суб'єктами, причому в деяких трактуваннях використання електронних грошей обмежується фізичними особами. Чинне законодавство України передбачає використання електронних грошей за напрямами платежів у відносинах між фізичними особами та/або між фізичними особами та торговцями. Тобто рух електронних грошей не передбачений від суб'єктів господарювання до фізичних осіб або інших суб'єктів господарювання, а також від всіх користувачів до держави. Законодавство європейських країн подібних обмежень не містить.

6. На сучасному етапі розвитку суспільства електронні гроші не є альтернативою традиційним формам грошей.

7. Характеризуючи електронні гроші слід мати на увазі, що вони не мають субстанціональної вартості, застосовуються як гроші лише тому, що в економічних контрагентів, які одержують їх як платіж, є віра в можливість використати електронні гроші для забезпечення своїх майбутніх платежів та/або перетворити їх у «звичайні» гроші. Довіра до електронних грошей стає вирішальним для їх функціонування як грошей, завдяки чому правомірно їх вважати кредитними грошима.

8. При трактуванні поняття «електронні гроші» слід виокремлювати економічний, юридичний та матеріально-технічний аспекти.

З огляду на викладене вище можемо сформулювати визначення електронних грошей в економічному розумінні: електронні гроші – це різновид кредитних грошей, які є одиницею вартості, що зберігаються на відповідному електронному пристрої, приймаються як засіб платежу на користь емітента та інших юридичних і фізичних осіб і є грошовими зобов'язаннями емітента.

Висновки. Насамкінець зазначимо, що визначення сутності електронних грошей є справою актуальною як з теоретичної, так і з практичної точки зору. Заохочення користувачів до використання для розрахунків в кредитних, у тому числі електронних, грошей замість готівки спрямоване на вирішення низки завдань. По-перше, використання електронних грошей сприятиме виведенню коштів з «тіньової» економіки та збільшенню доходів бюджету. По-друге, скорочення готівкових та розвиток безготівкових розрахунків сприятиме залученню інвестицій в економіку за рахунок коштів фізичних осіб та суб'єктів господарювання, що надходять на банківські рахунки. По-третє, розвиток безготівкових розрахунків дозволить

державі заощадити значні кошти на витратах, пов'язаних з організацією обігу готівки. По-четверте, розвиток безготівкових розрахунків, включаючи розрахунки електронними грошима, дозволить розширити спектр пропонованих споживачам послуг, а також покращити якість обслуговування юридичних і фізичних осіб. По-п'яте, можна наголосити на підвищенні безпеки здійснених платежів як для платників, так і одержувачів платежів. Наразі емітенти електронних грошей мають не забувати й про впровадження новітніх заходів захисту платіжної інформації тощо.

Насамкінець зазначимо, що використання електронних грошей з метою розвитку безготівкових розрахунків вимагає подальших досліджень як науковців, так і практиків, інтересами яких є подальший розвиток безготівкових розрахунків.

Список літератури

1. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо функціонування платіжних систем та розвитку безготівкових розрахунків» від 18 вересня 2012р. №5284 – VI // Урядовий кур'єр. – Орієнтир. – 2012. – 31 жовтня. – С. 9–11.
2. Большой бухгалтерский словарь / Под ред. А.Н. Азрилияна. – М.: Институт новой экономики, 1999. – 574 с.
3. Гроші та кредит: підручник / [М.І. Савлук, А.М. Мороз, І.М. Лазепко та ін.]; за наук. ред. М.І. Савлука. – 6-те вид., перероб. і доп. – К.: КНЕУ, 2011. – 589 с.
4. Гроші та кредит: навч. посібник / Ільїна С.Б., Шило В.П., Кисла В.І., Шрамкова Н.І. – К.: «ВД Професіонал», 2007. – 368 с.
5. Гриньков Д. Банки начали обзаводиться системами «электронных» денег // Бизнес. – 2013. – №5. – С. 38–39.
6. Егизарян Ш.П. Электронные деньги в современной системе денежного оборота: Автореф. дис. кан. экон. наук. – М.: Финансовая академия при Правительстве Р.Ф., 1999. – 39 с.
7. Економічний енциклопедичний словник: У 2т. Т.1 / За ред. С.В. Мочерного. – Львів: Світ, 2005. – 616 с.
8. Енциклопедія банківської справи України / Редкол.: В.С. Стельмах (голова) та ін. – К.: Молодь, Ін Юре, 2001. – 680 с.
9. Завгородній А.Г., Вознюк Г.Л. Фінансово-економічний словник. – К.: Знання, 2007. – 1072 с.
10. Лагутін В.Д. Гроші та грошовий обіг: навч. посіб. – К.: Т-во «Знання», КОО, 2003. – 199 с.
11. Менеджмент: Словарь-справочник. М.: Анкил, 2005. – 808 с.
12. Положення про електронні гроші в Україні: Затв. постановою Правління НБУ №481 від 4.11.2010 р.
13. Финансово-кредитный энциклопедический словарь / Под общей ред. А.Г. Грязновой. – М.: Финансы и статистика, 2004. – 1168 с.
14. Directive 2000/46/EC of European Parliament and of the Council of 18 September 2000 on the taking up, pursuit of and prudential supervision of the business of electronic money institutions. – [http:// europa.eu](http://europa.eu).

Стаття надійшла до редакції 12.03.2013